

TILSHUNOSLIK VA VIRTUAL TA'LIM O'ZARO ALOQASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18419111>

S.N.Karimova

*Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
“Ozbek tili va adabiyoti” kafedrası o‘qituvchisi. O‘zbekiston . Qarshi.*

С. Н. Каримова

Преподаватель кафедры «Узбекский язык и литература»

Университета экономики и педагогики

Республика Узбекистан, г. Карши

S. N. Karimova

Lecturer, Department of Uzbek Language and Literature

University of Economics and Pedagogy

Republic of Uzbekistan, Karshi

Annotasiya: *Mazkur maqolada elektron va virtual ta'lim sharoitida nutq madaniyati, til me'yorlariga rioya qilish va raqamli etiketning o'rni tahlil qilinadi. Raqamli muhitda muloqot jarayoni to'liq til vositasida amalga oshirilgani sababli, virtual platformalardagi yozma va og'zaki nutqning me'yoriyligi, aniq va madaniyatli ifodalanganligi ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Raqamli etiket tamoyillari — hurmatli ohangida muloqot qilish, til me'yorlariga amal qilish, manba ko'rsatish, ortiqcha grafik vositalardan cheklanib foydalanish — virtual ta'limning kommunikativ madaniyatini belgilaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, elektron ta'lim jarayonida nutq madaniyati va etik xulq-atvor to'g'ri shakllanganda, o'qituvchi va talaba o'rtasida sog'lom, samarali va madaniyatli kommunikativ muhit yuzaga keladi.*

Kalit so'zlar: *elektron ta'lim, virtual muloqot, nutq madaniyati, raqamli etiket, til me'yorlari, lingvopragmatika, kommunikativ madaniyat.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются вопросы речевой культуры, языковых норм и цифрового этикета в условиях электронного и виртуального образования. Поскольку коммуникация в онлайн-среде полностью реализуется через язык, правильность, нормативность и культурность устной и письменной речи напрямую влияют на эффективность учебного процесса. Принципы цифрового этикета — уважительный тон общения, соблюдение орфографических и пунктуационных норм, корректное цитирование источников, умеренное использование графических элементов — формируют коммуникационную культуру виртуального обучения. Исследование показывает, что соблюдение речевых и*

этических норм способствует созданию здоровой, продуктивной и культурной коммуникативной среды между преподавателем и студентом.

Ключевые слова: *электронное обучение, виртуальная коммуникация, речевая культура, цифровой этикет, языковые нормы, лингвопрагматика, коммуникативная культура.*

Annotation: *This article examines the role of speech culture, linguistic norms, and digital etiquette in electronic and virtual education. Since communication in digital learning environments occurs entirely through language, the clarity, correctness, and cultural appropriateness of written and oral communication directly influence the effectiveness of the educational process. The principles of digital etiquette — polite tone, adherence to language norms, accurate citation practices, and moderate use of graphic elements — constitute the communicative culture of virtual learning. The findings indicate that proper observance of speech norms and ethical behavior helps create a healthy, productive, and culturally respectful communicative environment between teachers and learners.*

Keywords: *e-learning, virtual communication, speech culture, digital etiquette, linguistic norms, linguo-pragmatics, communicative culture.*

KIRISH

XXI asrda raqamli transformatsiya jarayonlari inson faoliyatining barcha sohalarini, jumladan, ta'lim va tilshunoslik tizimini tubdan o'zgartirdi. Axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi natijasida virtual ta'lim (distance learning, e-learning, blended learning) shakllari shakllandi va ular zamonaviy ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismiga aylandi (Garrison & Vaughan, 2008). Shu bilan birga, virtual ta'limda tilning kommunikativ vazifasi — ya'ni bilim almashish, muloqot o'rnatish va o'quv jarayonini ijtimoiy hamkorlik asosida tashkil etish imkoniyati yanada kuchaydi (Warschauer, 2000).

Til va virtual kommunikatsiya o'rtasidagi ilmiy bog'liqlik shundaki, tilshunoslikda tilning asosiy

funksiyalaridan biri — kommunikativ vazifa hisoblanadi. Til bu jarayonda axborotni uzatuvchi vosita emas, balki ijtimoiy o'zaro ta'sirni tashkil etuvchi mexanizm sifatida qaraladi (Jakobson, 1960). Virtual ta'lim esa ana shu mexanizmni raqamli muhitda amalga oshiradi. Masofaviy ta'lim jarayonida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqot, muhokama, savol-javob, bahs-munozaralar elektron kommunikativ platformalar — Moodle, Google Classroom, Zoom, Telegram, Edmodo kabi vositalar orqali olib boriladi (Pérez-Mateo & Maina, 2016).

Bu jarayonda til virtual interfeysning asosiy vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Til o'qitishdagi virtual muloqot — bu yozma, og'zaki va vizual kodlarning

uyg'unligiga asoslangan multimodal kommunikatsiya tizimidir (Kress & van Leeuwen, 2001). Shunday qilib, tilshunoslik uchun virtual ta'lim — bu tilning yangi muhitdagi ijtimoiy-funksional tajribasini o'rganish imkonini beruvchi maydondir.

Virtual ta'limda tilning kommunikativ vazifasi haqida gap ketganda, virtual muhitda til nafaqat axborot uzatish vositasi, balki ta'lim jarayonining markaziy integratori hisoblanadi. Chunki o'qituvchi va talaba o'rtasidagi barcha interaktiv harakatlar — topshiriqni tushuntirish, savol berish, fikr bildirish, tahlil qilish — barchasi til orqali amalga oshadi. Shu ma'noda, til virtual ta'limning semantik, pragmatik va didaktik yadrosini tashkil etadi (Crystal, 2011).

Tilning virtual kommunikatsiyadagi vazifalari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- Axborot funksiyasi – bilimni uzatish, tushuntirish, izohlash;
- Interaktiv funksiyasi – o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida muloqot yaratish;
- Emotiv funksiyasi – onlayn muloqotda hissiy aloqani saqlab turish;
- Fatistik funksiyasi – aloqa kanallarini saqlash, ishtirokni faollashtirish (Jakobson, 1960).

Masalan, onlayn dars jarayonida “Sizning fikringiz qanday?”, “Ajoyib misol keltirdingiz!” kabi ifodalar virtual verbal muloqotning motivatsion jihatini ta'minlaydi. Demak, tilning kommunikativ funksiyasi virtual muhitda o'qitish samaradorligini va o'quvchining ishtirokini oshiruvchi omilga aylanadi.

1. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan virtual ta'limning ahamiyati

Tilshunoslik virtual ta'limni o'rganishda nafaqat lingvistik, balki pragmatik va sotsiolingvistik jihatlarni ham tahlil qiladi. Masalan, tilning virtual shakllarda (chat, videodars, forum, audiofeedback) qo'llanishi, nutq madaniyatining raqamli muhitda o'zgarishi, kod almashtirish (code-switching) holatlari — bularning barchasi yangi lingvovirtual kompetensiyani shakllantiradi (Herring, 2010).

Shuningdek, virtual ta'lim sharoitida tilshunoslik diskursiv va mediaviy xususiyatlarni tahlil qilish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. O'qituvchi nutqining onlayn shakli, chatdagi qisqartmalar, emoji, tovush belgilarining ma'nodagi o'rni — bularning barchasi tilning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiradi (Kress & van Leeuwen, 2001).

2. Mavzuning dolzarbligi va ilmiy yo'nalishi

Til va virtual ta'lim o'zaro bog'liqligi dolzarb bo'lishining sababi — bugungi ta'lim jarayoni tobora virtual muloqot, multimodal semantika va interaktiv diskursga asoslanib bormoqda. Shu bois, tilshunoslik va ta'lim texnologiyalarining integratsiyasi yangi ilmiy yondashuv — raqamli lingvodidaktikani shakllantirmoqda (Garrison & Vaughan, 2008).

Bu yondashuv tilni nafaqat o'rganish obyekti, balki virtual ijtimoiy muhitdagi kommunikativ faoliyatning asosi sifatida talqin qiladi.

Virtual muloqot tili va uning lingvistik xususiyatlari

Virtual muhitda shakllanayotgan nutq — bu an'anaviy og'zaki va yozma nutqning xususiyatlarini birlashtirgan yangi kommunikativ tizim, ya'ni onlayn diskurs tilidir. Tadqiqotchilar bu hodisani "CMC — computer-mediated communication" deb ataydilar (Herring, 2010). CMC tilining shakllanishida zamonaviy raqamli platformalar — ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, videodarslar, forumlar va onlayn chatlar muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun virtual muloqot tili o'zining tezlik, qisqalik, multimodallik va pragmatik moslashuvchanlik kabi xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Gee (2008) ta'kidlaganidek, onlayn diskurs o'z mohiyatiga ko'ra gibril til shakli bo'lib, unda og'zaki nutqning tabiiyligi, hissiyatililigi va bevositaligi yozma nutqning tuzilmalilik, grafik belgilar va vizual kodlar orqali boyitiladi.

1. Qisqartmalar va inglizcha terminlarning keng qo'llanilishi

Virtual muloqot tilining eng ko'zga ko'ringan belgilaridan biri — bu qisqartmalar, inglizcha internet terminlari va chaqmoq tezlikdagi (instant) kodlarning keng tarqalganidir. Masalan:

- OK, LOL, IDK, BTW, BRB, ASAP, OMG kabi qisqartmalar;
- "file, link, chat, update, mute, upload" kabi inglizcha internet leksikasi;
- Ko'p qo'llaniladigan o'zbekcha qisqartmalar: rahmat → raxm, ha → xa, bo'pti → bopt, chunki → chunkiy, shunchaki → shunchakiye.

Bu leksik birliklar virtual muhitning tezkorlik talabiga mos tarzda shakllangan bo'lib, foydalanuvchilar orasida tushunarli kodlash tizimiga aylangan.

2. Emojilar va belgilar orqali emotsiyaning ifodalanishi

Virtual muloqotning o'ziga xos jihati — emojilar, giflar, stikerlar va boshqa grafik belgilar orqali his-tuyg'uning ifodalanishidir. An'anaviy yozma nutqda paralingvistik vositalar (intonatsiya, ohang, tana harakati) bo'lmasa, virtual nutqda ular emoji va belgilar orqali qoplanadi. Masalan:

- ijobiy kayfiyat
- qayg'u
- kuchli ta'sir, motivatsiya
- rozilik
- fikrlash, shubha

Emojilar semantik to'ldiruvchi vazifasini bajaradi: ular nafaqat kayfiyatni ifodalaydi, balki gapning pragmatik ma'nosini kuchaytiradi.

3. Sintaktik soddalik va dinamiklik

Virtual muloqot tilining sintaktik xususiyati — qisqa, dinamik va og'zaki ohangga yaqin gaplarning ustunligidir:

- "Kelyapman",
- "Mana",
- "Bo'ldi",
- "Hozir tashlayman",
- "Gap yo'q",
- "Super!",

Bu holat virtual muloqotning tezkorlik, qulaylik va energiya tejallishi kabi talablaridan kelib chiqadi. Gaplar ko'pincha to'liqsiz bo'ladi, punktuatsiya kuchsiz, stilistik erkinlik yuqori.

4. Tilning funksional moslashuvchanligi

Onlayn muloqot tilining yana bir muhim xususiyati — stilistik adaptatsiya, ya'ni auditoriya, platforma yoki mavzuga ko'ra tilning o'zgarib borishidir:

- Rasmiy virtual muloqot: “Hurmatli talabalar, bugungi darsimiz 15:00 da boshlanadi.”

- Norasmiy chat: “Salom, 3da boshlaymizmi?”

- Akademik platforma (Moodle, Zoom): “Topshiriqning PDF shaklini yukladim.”

- Ijtimoiy tarmoq: “Bugun super dars bo'ldi□□”

Bu tilning pragmatik moslashuvchanligi CMCning asosiy lingvistik xususiyatlaridan biridir.

Xulosa sifatida

Virtual muloqot tili — bu zamonaviy kommunikatsiyaning yangi lingvistik tabiati bo'lib, u tezkorlik, qisqalik, multimodallik, grafik emotsionallik va stilistik moslashuvchanlik bilan xarakterlanadi. Herring (2010) qayd etganidek, CMC tilining shakllanishi jamiyatda yangi lingvistik madaniyat — virtual lingvistik madaniyatning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda.

Virtual ta'limda interaktivlik va tilshunoslikdagi “muloqot” tushunchasining o'rni

Interaktivlik virtual ta'limning asosiy didaktik tamoyillaridan bo'lib, o'qituvchi va talaba o'rtasida ikki yo'nalishli, faol va uzluksiz kommunikatsiyani ta'minlaydi. Bu

jarayon an'anaviy auditoriyadagi muloqotdan farqli ravishda texnologik vositalar orqali amalga oshiriladi, ammo uning mazmuniy mohiyati — axborot almashinuvi, fikr bildirishi va o'zaro hamkorlik — o'zgarmaydi. Interaktivlikning tabiatini anglash uchun tilshunoslikdagi “muloqot” (kommunikatsiya) tushunchasiga murojaat qilish muhimdir.

Tilshunoslikda muloqot axborotni kodlash → uzatish → qabul qilish → dekodlash kabi bosqichlarni o'z ichiga oluvchi jarayon sifatida talqin qilinadi (Jakobson, 1960). Virtual ta'limda aynan shu jarayon raqamli muhit vositalari — forumlar, chatlar, videoaloqa platformalari, interaktiv testlar va onlayn muhokamalar orqali amalga oshadi.

Virtual ta'limda interaktivlikning asosiy shakllari

Virtual muloqotning samaradorligini oshiruvchi asosiy interaktiv shakllar quyidagilardan iborat:

1. Forum va chatlar orqali teskari aloqa o'rnatish.

Talabalar savol beradi, fikr bildiradi, muhokamada ishtirok etadi. Bu yozma muloqotning soddalashgan, tezkor shaklidir va u virtual diskursning eng muhim ko'rinishi hisoblanadi.

2. Video va audio suhbatlar orqali og'zaki nutqni faollashtirish.

Zoom, Google Meet, MS Teams kabi platformalar orqali talabalar real vaqt rejimida muloqot qiladi. Bu jarayon tilning prosodik, tembr va intonatsion xususiyatlarini virtual muhitda ham to'liq namoyon etadi.

3. Onlayn baholash tizimida o‘zaro muloqotni tezlashtirish.

Testlar, interaktiv topshiriqlar, tezkor qayta aloqa virtual ta’limning pragmatik samaradorligini oshiradi. Talabaning xatolari darhol tuzatiladi, bu esa o‘rganuvchi nutqining rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

4. Multimedia topshiriqlari orqali tilni multimodal shaklda o‘rgatish.

Video, audio, animatsiya, interaktiv matnlar orqali tilning fonetik, leksik va grammatik jihatlari o‘zaro uyg‘unlikda o‘zlashtiriladi (Kress & van Leeuwen, 2001).

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan interaktivlikning ilmiy mohiyati

Tilshunoslikda muloqot faqat axborot almashish emas, balki ijtimoiy, pragmatik, emotsional va kognitiv jarayon sifatida qaraladi. Virtual ta’limda bu jarayon quyidagi xususiyatlar bilan boyiydi:

- Kommunikativ funksiya – bilimni uzatish va tushuntirish;
- Fatistik funksiya – aloqa kanallarini ochiq saqlash (“eshityapsizmi?”, “chatga yozing”);
- Emotiv funksiya – emoji, intonatsiya, ohang orqali his-tuyg‘u uzatish;
- Metalingvistik funksiya – til vositalarini sharhlash, tahlil qilish;
- Konativ funksiya – tinglovchini harakatga undash (“masalani yeching”, “misol keltiring”).

Demak, virtual ta’limdagi interaktivlik tilning barcha kommunikativ funksiyalarini raqamli sharoitda qayta

namoyon etuvchi jarayondir. Tilshunoslikdagi muloqot nazariyasi esa virtual ta’limning kommunikativ, pragmatik va didaktik asoslarini ilmiy jihatdan mustahkamlaydi.

Elektron ta’limda nutq madaniyati, til me’yorlari va raqamli etiket

Elektron ta’lim muhiti o‘zining o‘ziga xos kommunikativ va axborot almashuv xususiyatlari bilan ajralib turadi. Shu bois virtual muhitda nutq madaniyati, til me’yorlariga rioya qilish va raqamli etiketga amal qilish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki raqamli makonda har bir foydalanuvchining nutqiy xatti-harakati, yozish uslubi, muloqot odobi va lingvistik kompetensiyasi bevosita ta’lim jarayonining samaradorligiga ta’sir ko‘rsatadi. Internetda muloqot qilishning madaniy, axloqiy va tilga oid normalari raqamli etiket (digital etiquette) tushunchasi orqali izohlanadi (Crystal, 2011). Raqamli etiket virtual muloqotda hurmat, aniqlik, me’yoriylik va konstruktiv kommunikatsiyani ta’minlaydigan qoidalar majmuasidir.

Virtual ta’lim jarayonida til me’yorlariga rioya qilish, eng avvalo, rasmiy va norasmiy uslublarni farqlashdan boshlanadi. Masalan, dars jarayonida yoziladigan xabarlar aniq, lo‘nda, imlo va punktuatsiya qoidalariga mos bo‘lishi, ortiqcha emotikonlar, qisqartmalar yoki his-tuyg‘uni sun‘iy kuchaytiruvchi grafika vositalaridan cheklangan holda foydalanilishi lozim. Raqamli makonda bosh harflarni haddan ortiq ishlatish “baqirish” effektini berishi,

jumlalarni emotsional keskinlashtirishi tilshunoslikdagi paralingvistik belgilarni o'rganishga asos yaratadi. Shuningdek, talabaning boshqalar fikrini iqtibos keltirishda manbani ko'rsatishi raqamli axloqning muhim talablaridan biridir. Bu nafaqat axloqiy-me'yoriy talab, balki ilmiy halollik prinsipidir.

Elektron ta'lim jarayonida nutq madaniyati nafaqat yozma, balki og'zaki virtual muloqotga ham taalluqlidir. Videodarslarda talaffuz aniqligi, intonatsiya, fikr izchilligi, auditoriyaga murojaat odobi, suhbatdoshni bo'lmaslik, mikrofonni vaqtida yoqish va o'chirish kabi elementlar ham virtual nutq madaniyatining tarkibiy qismi hisoblanadi. Shuningdek, chatlarda o'z fikrini hurmatli ohangda bildirish, bahs paytida shaxsga emas, fikrga murojaat qilish, nizoli vaziyatda konstruktiv muloqot olib borish kabi ko'nikmalar raqamli etikettning asosiy tamoyillarini tashkil etadi (Abdullayeva, 2022).

Shunday qilib, elektron ta'limda nutq madaniyati va raqamli etikett virtual muloqotning sifat ko'rsatkichidir. Ular o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi sog'lom kommunikatsiya madaniyatini shakllantiradi, ta'lim jarayonining pragmatik samaradorligini oshiradi va o'rganuvchilarda zamonaviy kommunikativ madaniyat hamda pragmatik kompetensiyani rivojlantiradi. Bu holat tilshunoslikda muloqot nazariyasi, nutq madaniyatshunosligi va pragmalingvistikaning virtual kontekstdagi amaliy ko'rinishi sifatida talqin etiladi.

XULOSA

Elektron ta'limning kengayib borishi natijasida virtual muloqot tilining o'ziga xos qoidalari, nutq madaniyati talablari va raqamli etikett tamoyillari zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylandi. Virtual muhitda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqot to'liq til vositasida amalga oshirilgani sababli, til me'yorlariga amal qilish, aniq, qisqa, madaniyatli nutqni qo'llash va axloqiy-kommunikativ qoidalariga rioya etish ta'lim samaradorligining asosiy ko'rsatkichiga aylanadi. Raqamli etikett nafaqat texnologik odob-axloq tizimi, balki tilning rasmiy va norasmiy qo'llanilish chegaralarini belgilovchi lingvopragmatik me'yorlar majmui sifatida shakllanmoqda.

Elektron ta'limda nutq madaniyati va etik xulq-atvorning to'g'ri shakllanishi o'quv jarayonida sog'lom kommunikativ muhit yaratadi, o'zaro hurmatni mustahkamlaydi, bahs va fikr almashinuvni konstruktiv yo'nalishda olib borishga xizmat qiladi. Bu jarayonning ilmiy asoslari tilshunoslikdagi muloqot nazariyasi, pragmalingvistika va nutq madaniyati tamoyillari bilan uyg'unlashadi. Natijada, elektron ta'limda tilning to'g'ri va me'yoriy qo'llanilishi nafaqat muloqot sifati, balki talabalarda shakllanayotgan kommunikativ madaniyat, pragmatik kompetensiya va raqamli savodxonlikning ham muhim ko'rsatkichiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva, N. (2022). Nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiya masalalari. Toshkent: Universitet nashriyoti.
2. Crystal, D. (2011). Internet linguistics: A student guide. London: Routledge.
3. Garrison, D. R., & Vaughan, N. D. (2008). Blended learning in higher education: Framework, principles, and guidelines. San Francisco: Jossey-Bass.
4. Herring, S. C. (2010). Computer-mediated communication: Linguistic, social, and cross-cultural perspectives. Amsterdam: John Benjamins.
5. Jakobson, R. (1960). Closing statement: Linguistics and poetics. In T. Sebeok (Ed.), *Style in language* (pp. 350–377). Cambridge, MA: MIT Press.
6. Kress, G., & van Leeuwen, T. (2001). *Multimodal discourse: The modes and media of contemporary communication*. London: Arnold Publishers.
7. Pérez-Mateo, M., & Maina, M. (2016). Collaborative learning and ICT: New directions for language education. Cham: Springer.
8. Warschauer, M. (2000). The changing global economy and the future of English teaching. *TESOL Quarterly*, 34(3), 511–535.
9. Gee, J. P. (2008). *Social linguistics and literacies: Ideology in discourses*. London: Routledge.